

МОВОЗНАВСТВО ТА ЛІТЕРАТУРА

УДК [378 : 371.011.31] : 81' 367

DOI: 10.37026/2520-6427-2021-105-1-80-83

Наталія ШУЛЬЖУК,
кандидат філологічних наук, доцент
Рівненського державного
гуманітарного університету,
м. Рівне, Україна
ORCID: 0000-0002-6177-3336
e-mail: n_shulzhuk@i.ua

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ПОЛІПРЕДИКАТИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ АКАДЕМІКА К. ШУЛЬЖУКА

Світлій пам'яті академіка К. Ф. Шульжука присвячую

Анотація. У статті проаналізовано проблему складного багатокомпонентного речення у науковому доробку академіка К. Ф. Шульжука. Відзначено широту наукової проблематики і новаторський підхід ученого до інтерпретації цих конструкцій як підсистеми складного речення. Автор статті акцентує увагу на тому, що перспективність семантико-синтаксичного підходу до вивчення реченнєвих одиниць у другій половині ХХ ст. зумовила необхідність аналізу речення як одиниці, яка, крім формальної будови, має певну семантичну структуру і комунікативну організацію. Активізація функційного підходу уможливила

побудову послідовної ієрархії синтаксичних одиниць у праці академіка К. Шульжука «Складні багатокомпонентні речення в українській мові», що стала першим в українському мовознавстві спеціальним дослідженням, у якому комплексно схарактеризовано будову поліпредикативних конструкцій на матеріалі різних функційно-стильових різновидів сучасної української літературної мови.

Ключові слова: ієрархічні відношення, модель, рівні членування, складне багатокомпонентне речення, формально-синтаксична структура та семантико-синтаксична організація речення.

Natalia SHULZHUK,
candidate of Philological Sciences,
Associate Professor
Rivne State University for the Humanities,
Rivne, Ukraine
ORCID: 0000-0002-6177-3336
e-mail: n_shulzhuk@i.ua

SEMANTIC AND SYNTACTIC APPROACH TO POLI-PREDICTIVE CONSTRUCTION RESEARCH IN ACADEMICIAN K.SHULZHUK'S WORKS

Abstract. The study analyzes the issue of compound complex sentence in academician K. Shulzhuk's works. The author points out the wide range of scientific issues and researcher's innovative approach to these constructions interpretation as a subsystem of compound sentence. It is defined researcher's contribution to the development of Ukrainian syntactic science. The author emphasizes on the fact that the prospects of semantic-syntactic approach to sentence units research in the second half of the 19th century caused the necessity to analyze sentence as a unit that except of formal structure has certain semantic structure and communicative organization. Functional approach intensification gave the possibility to develop the consistent hierarchy of syntactic units that was absent in Ukrainian linguistics at that time. Theoretical and practical study of poly-predicative con-

structions also became complicated by the absence of unified terminology.

Syntactic theory development at the end of the 19th century needed systematic formal-grammatical and semantic-syntactic analysis of the poly-predicative constructions, determination their characteristic features as a subsystem of compound sentence, research relations of their formal-grammatical and semantic structure. In Ukrainian linguistics academician K. Shulzhuk's work of Compound Complex Sentences in the Ukrainian Language became the first special research where the structure of such sentence units was characterized in its entirety basing on different functional and stylistic kinds of the Ukrainian modern standard language.

Theoretical focus of academician K. Shulzhuk's linguistic contribution, wide range of language context of

researched phenomena gave an opportunity to influence on Ukrainian syntactic science in a significant way.

Key words: *model, decomposition levels, compound complex sentence, compound expanded sentence, formal-syntactic structure and semantic-syntactic sentence organization, hierarchical relations.*

Постановка проблеми. Когнітивно-дискурсна лінгвістична парадигма, зумовлена домінуванням антропоцентризму, зосередила увагу дослідників на мові як на засобі комунікації та мовній особистості, яка свої мовленнєві потреби реалізує за допомогою синтаксичних ресурсів. У зв'язку з цим дослідження реченнєвих одиниць завжди є актуальною проблемою мовознавчої науки.

Теорія сучасного синтаксису багатоаспектна, проте головні її постулати визначені: мова для дослідника – сфера не лише структурних властивостей та закономірностей, а й скарбниця культурних цінностей.

Упродовж усього життя синтаксис залишався головною проблемою наукових студій доктора філологічних наук, академіка К. Ф. Шульжука, основні положення яких представлені у його докторській дисертації «Складні багатоконпонентні речення в українській мові» (1989 р.) та десятках праць, які демонструють різноаспектний підхід до вивчення реченнєвих одиниць, що враховує їхні функції, семантико-синтаксичні відношення та граматичні зв'язки. Це дозволило вченому вперше в українському мовознавстві системно дослідити синтаксичну та семантичну структуру поліпредикативних конструкцій. Результати дослідження знайшли своє застосування у працях із теоретичного синтаксису української мови.

Мета статті – схарактеризувати наукову проблематику й новаторський підхід академіка К. Ф. Шульжука до інтерпретації поліпредикативних конструкцій в українській синтаксичній науці.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. У кінці 60–70 років минулого століття осмислення ролі семантики стає для синтаксису відкриттям, що сприяло «удосконаленню синтаксичної теорії, звільненню її від протиріч логіцизму і морфологізму» (Золотова, 1982, с. 16). Семантико-синтаксичний підхід до вивчення реченнєвої одиниці займає пріоритетні позиції у синтаксичній науці, проте вчені не виявляли одностайності щодо співвідношення формальних і семантичних аспектів речення. Так, на думку Н. Ю. Шведової, опис «від форми» до значення «гарантує повноту та можливість звернення до об'єктивно даних матеріальних одиниць як до знаків, зміст яких міститься в них самих» (Шведова, 1974, с. 118). Опис же «від значень», на думку дослідниці, цього не гарантує. До того ж речення у семантичному плані аналізували передусім як одиницю мови. Побудову послідовної ієрархії синтаксичних одиниць уможлиблює функційний підхід, який інтерпретує речення як одиницю, що, крім формальної будови, має певну семантичну структуру й комунікативну організацію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Синтаксис складного речення завжди потребував глибокого опрацювання у зв'язку із дискусійним характером багатьох теоретичних положень – і щодо загальної типології складних речень, і щодо їх конкретних типів. В українському мовознавстві на той час складні багатоконпонентні речення (*дали* – *СБР*) не були предметом

спеціального лінгвістичного опису, який би враховував їхню структуру та семантику. Тому такі реченнєві одиниці стали пріоритетом наукових розвідок академіка К. Ф. Шульжука. Вони ґрунтувалися на глибокому аналізі уже сформованої теорії формально-граматичної структури складного речення. Так, типологію СБР встановлювали О. Є. Вержбицький (1951) та Б. М. Кулик (1965), окремі типи й різновиди ускладнених речень досліджували І. К. Кучеренко (1973) та Г. М. Горяна (1965), у працях М. В. Симулика (1974), побудованих на матеріалі багатьох слов'янських мов, представлений огляд праць мовознавців про складні речення ускладненого типу. Аналіз досліджень словацьких і чеських лінгвістів, у яких запропоновані шляхи розв'язання визначеної проблеми, здійснив А. П. Грищенко (1969, с. 11–19).

Якщо в українській лінгвістиці другої половини ХХ ст. вивчення СБР вичерпувалося лише кількома працями, то в російській їх дослідженню приділяли чимало уваги (Гаврилова, 1979; Калашникова, 1979). Так, Г. Ф. Калашникова дослідила довжину СБР і фактори, що її зумовлюють, а також особливості сполучуваності їх предикативних частин. Г. Ф. Гаврилова, розвиваючи ідеї В. А. Белошапкової та чехословацьких лінгвістів, дослідила ізоморфізм словосполучень і складних речень ускладненого типу, схарактеризувала СБР як одиниці мови і мовлення. Проте її дослідження обмежувалися трикомпонентними конструкціями.

Загалом же аналіз праць дає можливість виокремити такі аспекти СБР, що привертати увагу лінгвістів: питання типології (І. О. Василенко, Г. Ф. Калашникова), багатомірності структури і глибини СБР (Г. П. Уханов, Г. Ф. Калашникова), структурно-семантичних особливостей ускладнених складнопідрядних речень (Г. Ф. Гаврилова, В. В. Казмін, В. А. Шитов, Г. М. Горяна, Н. А. Широкова, В. К. Покусаєнко, А. В. Андрусенко), історії розвитку багатоконпонентних конструкцій (О. М. Стеценко, Я. О. Спринчак), синоніміка СБР (Л. Н. Гукова), розмежування складних (у тому числі ускладнених) речень і сполучень речень (Г. В. Валімова) та ін.

Об'єктом вивчення більшості праць українських та закордонних лінгвістів стали передусім конструкції із супідрядністю та послідовною підрядністю. Значно менше уваги було приділено складносурядним і безсполучниковим багатоконпонентним реченням, а також структурам комбінованого типу.

Недостатня увага до СБР певною мірою зумовлювалася й тим, що окремі лінгвісти не розглядали ці конструкції як такі, що мають специфічні особливості, тому вважали, що вони становлять інтерес лише із погляду характеру представлених у них комбінацій (Белошапкова, 1976, с. 60–61; Дорошенко, 1980, с. 5). Теоретико-практичне дослідження СБР ускладнювалося і через відсутність уніфікованої термінології. СБР визначали як «ускладнені складні речення» (Гаврилова, 1979, с. 4), «складні речення ускладненого типу» (Калашникова, 1979, с. 16), «багатоконпонентні складні речення» (Бабайцева, 1979, с. 235–241; Калашникова, 1979, с. 3), «багаточленні складні речення» (Кулик, 1965, с. 243) та ін.

Отже, розвиток синтаксичної теорії наприкінці ХХ століття потребував системного формально-

граматичного та семантико-синтаксичного аналізу СБР, встановлення їхньої специфіки як підсистеми складного речення, дослідження ієрархічних відношень у власне-синтаксичному та семантико-синтаксичному ярусах таких конструкцій, а також вивчення взаємозв'язку їх формально-граматичної та семантичної структури. В українському мовознавстві спеціальним дослідженням, у якому комплексно схарактеризована будова СБР на матеріалі різних функційно-стильових різновидів сучасної української літературної мови, стала праця академіка К. Ф. Шульжука «Складні багатоконпонентні речення в українській мові» (Шульжук, 1986).

Обґрунтовуючи доцільність вивчення синтаксичних та семантичних характеристик СБР, Каленик Федорович справедливо відзначив, що «хоча кожна конкретна мова має свої специфічні особливості, які виявляються більшою чи меншою мірою на всіх рівнях, проте механізм формально-граматичного й семантичного членування у різних мовах схожий, тому моделі, встановлені на матеріалі однієї мови, можуть бути використані при вивченні формально-граматичної та семантичної структури іншої» (Шульжук, 1989, с. 2). Зауважимо, що академік К. Ф. Шульжук послуговується й термінами «поліпредикативні речення», «ускладнені складні речення», «складні речення ускладненого типу». Монографія вченого стала помітним надбанням теоретичного синтаксису, вона уможливила глибоке розуміння природи СБР у системі речення.

Ураховавши цінність наукового доробку попередників та фундаментальні новітні досягнення у галузі синтаксису, К. Ф. Шульжук органічно поєднав теоретичні проблеми українського (і ширше – слов'янського) мовознавства із проблемами загального мовознавства. Глибокий аналіз наукового доробку відомих синтаксистів (праці І. О. Василенка, Г. Ф. Гаврилової, Г. Ф. Калашникової, Г. П. Уханова, В. В. Казміна, В. А. Шитова та ін.), який здійснив академік К. Ф. Шульжук, уможливив виокремлення конструктивних ознак СБР, закономірностей будови і сполучуваності їх предикативних частин, особливостей функціонування в мовленні.

Академік К. Ф. Шульжук послідовно обстоює самотність СБР як особливих конструкцій у системі складного речення, яким властиві такі специфічні ознаки, як-от: мінімальна кількість компонентів, необхідних для існування відповідної моделі СБР, мінімальна кількість засобів синтаксичного зв'язку між ними, багатомірність структури, поліваріантність моделі, можливість предикативного ускладнення та ін.

Академік К. Ф. Шульжук дійшов висновку, що досліджувані конструкції мають багатомірну структуру, характеризуються ієрархією синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами, тому структурно наближаються до тексту. Саме цей аспект, на думку дослідника, потребував подальшого висвітлення (СБР і складне синтаксичне ціле, СБР і абзац, будова окремих текстів за законами відповідної моделі СБР).

Академік К. Ф. Шульжук вибудував струнку логічну концепцію СБР, виокремивши за характером синтаксичного зв'язку між предикативними частинами монов'язкові та полів'язкові моделі СБР, що характеризуються різною довжиною та частотою використання у мовленні.

Отже, до СБР учений уналежнює «багаторівневу поліпредикативну конструкцію в системі складного речення, структурний мінімум якої для різних моделей становить три-п'ять предикативних компонентів, поєднаних за допомогою двох-чотирьох сполучних засобів зв'язками сурядності або підрядності чи їхніми різновидами – супідрядності, послідовної підрядності, їхніми комбінаціями» (Шульжук, 1986, с. 24).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Теоретична спрямованість лінгвістичної спадщини академіка К. Ф. Шульжука, широта мовного контексту досліджуваних явищ, розбудова термінологічного апарату синтаксичного рівня мови, багаторічний викладацький досвід дали можливість ученому внести суттєві уточнення до підручників та посібників із синтаксису, помітно вплинути на розвиток української синтаксичної науки. Новаторські за своїм характером праці вченого та його підручник із синтаксису (Шульжук, 2004) зберігають актуальність і сьогодні, не втратять її ще багато років, тому що його лінгвістична концепція житиме у наукових дослідженнях аспірантів, викладачів, які мали за честь працювати із видатним ученим на кафедрі української мови Рівненського державного гуманітарного університету впродовж майже сорока років, вдячних студентів багатьох поколінь, зігрітих теплом його безмірно великої та щедрої на добро душі, щирістю його відкритої посмішки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Золотова, Г. А. (1982). Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. Москва: Наука.
- Шведова, Н. Ю. (1974). Место семантики в описательной грамматике (синтаксис). *Грамматическое описание славянских языков: концепции и методы*. Москва. С. 105–121.
- Вержбицький, О. Є. (1951). Курс сучасної української літературної мови: в 2 т. / за ред. Л. А. Булаховського. Київ: Радянська школа. Т. 2.
- Кулик, Б. М. (1965). Курс сучасної української літературної мови: синтаксис. Київ: Радянська школа. Ч. 2.
- Кучеренко, І. К. (1973). Складні речення з сурядністю і підрядністю. *Українська мова і література в школі*. №11. С. 27–33.
- Горяна, Г. М. (1965). Складні речення з різночленною супідрядністю в сучасній українській літературній мові. *Грамматичні та стилістичні студії з української і російської мов*. Київ. С. 257–271.
- Симулик, М. В. (1974). Складні речення ускладненого типу в сучасних слов'янських мовах. Ужгород: Ужгородський ун-т.
- Грищенко, А. П. (1969). Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові. Київ: Наукова думка.
- Гаврилова, Г. Ф. (1979). Усложненное сложное предложение в русском языке. Ростов-на-Дону: Изд-во Рост. ун-та.
- Калашникова, Г. Ф. (1979). Многокомпонентные сложные предложения в современном русском языке. Харьков: Изд-во при Харьковском ун-те «Вища школа».
- Белашапова, В. А. (1967). Сложное предложение в современном русском языке. Москва: Просвещение.

Дорошенко, С. І. (1980). Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові. Харків: Вид-во при Харківському ун-ті «Вища школа».

Бабайцева, В. В. (1979). Русский язык: Синтаксис и пунктуация. Москва: Просвещение.

Шульжук, К. Ф. (2004). Синтаксис української мови: підручник. Київ: Видавничий центр «Академія».

Шульжук, К. Ф. (1986). Складні багатокомпонентні речення в українській мові. Київ: Вища школа.

Шульжук, К. Ф. (1989). Сложные многокомпонентные предложения в украинском языке: автореф. дис. ... док. філол. наук. Киев.

REFERENCES

Zolotova, H. A. (1982). Kommunikativnye aspekty russkogo syntaksysa [Communicative aspects of Russian syntax]. Moskva: Nauka. [in Russian].

Shvedova, N. Yu. (1974). Mesto semantyky v opysatelnii hrammatyke (syntaksys) [The place of semantics in descriptive grammar (syntax)]. *Hrammatycheskoe opysanye slavianskykh yazykov: kontseptsyy u metody*. Moskva. S. 105–121. [in Ukrainian].

Verzhbyskyi, O. Y. (1951). Kurs suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Modern Ukrainian literary language course]: v 2 t. / za red. L. A. Bulakhovskoho. Kyiv: Radianska shkola. T. 2. [in Ukrainian].

Kulyk, B. M. (1965). Kurs suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy: syntaksys [Modern Ukrainian literary language course: syntax]. Kyiv: Radianska shkola. Ch. 2. [in Ukrainian].

Kucherenko, I. K. (1973). Skladni rechennia z suriadnistiu i pidriadnistiu [Complex sentences with coherence and subordination]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. №11. S. 27–33. [in Ukrainian].

Horiana, H. M. (1965). Skladni rechennia z riznochlennoiu supidriadnistiu v suchasni ukrainskii literaturnii movi [Complex sentences with multi-member subordination in the modern Ukrainian literary language]. *Hramatychni ta stylistychni studii z ukrainskoi i rosiiskoi mov*. Kyiv. S. 257–271. [in Ukrainian].

Symulyk, M. V. (1974). Skladni rechennia uskladnenooho typu v suchasnykh slovianskykh movakh [Complex sentences of complicated type in modern Slavic languages]. Uzhhorod: Uzhhorodskiy un-t. [in Ukrainian].

Hryshchenko, A. P. (1969). Skladnosuriadne rechennia v suchasni ukrainskii literaturnii movi [Complex sentence in modern Ukrainian literary language]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Havrylova, H. F. (1979). Uslozhnennoe slozhnoe predlozhenie v russkom yazyke [Complicated complex sentence in Russian]. Rostov-na-Donu: Yzd-vo Rost. un-ta. [in Russian].

Kalashnykova, H. F. (1979). Mnohokomponentnye slozhnye predlozheniya v sovremennom russkom yazyke [Multicomponent complex sentences in modern Russian language]. Kharkov: Yzd-vo pry Kharkovskom un-ta «Vyscha shkola». [in Russian].

Beloshapkova, V. A. (1967). Slozhnoe predlozhenie v sovremennom russkom yazyke [A complex sentence in modern Russian]. Moskva: Prosveshchenye. [in Ukrainian].

Doroshenko, S. I. (1980). Skladni bezspoluchnykovi konstruktzii v suchasni ukrainskii movi [Complex conjunctionless constructions in the modern Ukrainian language]. Kharkiv: Vyd-vo pry Kharkivskomu un-ti «Vyscha shkola». [in Ukrainian].

Babaitseva, V. V. (1979). Russkyi yazyk: Syntaksys y punktuatsyya [Russian language: Syntax and punctuation]. Moskva: Prosveshchenye. [in Russian].

Shulzhuk, K. F. (2004). Syntaksys ukrainskoi movy [Syntax of the Ukrainian language]: pidruchnyk. Kyiv: Vydavnychi tsestr «Akademiia». [in Ukrainian].

Shulzhuk, K. F. (1986). Skladni bahatokomponentni rechennia v ukrainskii movi [Complex multicomponent sentences in the Ukrainian language]. Kyiv: Vyscha shkola. [in Ukrainian].

Shulzhuk, K. F. (1989). Slozhnye mnohokomponentnye predlozheniya v ukraynskom yazyke [Complex multicomponent sentences in the Ukrainian language]: avtoref. dys. ... dok. fylol. nauk. Kyev. [in Russian].

Дата надходження до редакції: 28.12.2020 р.